

KRIGENS SAMFUNDSMÆSSIGHED OG SAMFUNDETS OPDELING

■ GUNNER LIND

KRIGEN ER SAMFUNDSMÆSSIG

I en vis forstand er krig den mest sociale handling man kan tænke sig. En idealtypisk definition af krig drejer sig altid om, at to store kollektiver af mennesker er i dødelig konflikt.¹ Hvis man tænker på fænomener, der er mindre samfundsmæssige, altså ikke drejer sig om store kollektiver, fjerner man sig fra idealtypen krig og nærmer sig andre idealtyper: sørøveri, fejde, tvekamp, snigmord. Jo længere man går ned i skala, jo mindre vil man være tilbøjelig til at bruge ordet 'krig', undtagen metaforisk. Krig er altså noget, som forudsætter samfundsmæssighed.

Krigen italesættes også i vidt omfang samfundsmæssigt: det er *os* og *dem*, der kæmper, vinder, taber, og lider. Krigen formuleres dermed som alles anliggende. Alligevel er den, som alt andet samfundsmæssigt, indspundet i en fordeling af roller. Selv om alle måske er berørt, er krigen ikke alles anliggende på samme måde eller i samme grad. Arbejdet med at forstå, hvordan krigen deler de menneskelige samfund, er fundamentalt for at forstå krigens samfundsmæssige betydning i det hele taget.

Set indefra deler krigen et samfund i to hovedgrupper: De aktive, der dræber eller truer med våben, og resten, den gruppe, vi nu kalder civile. Det er en social arbejdsdeling lige som så mange andre. Den kan også mærkes i fredstid, selv om skellet da er mindre vigtigt og nogle gange mindre klart. Samfund rummer altså hele tiden en mere eller mindre skarpt defineret gruppe af krigere.

I krigstid deler vi også fjenderne. Vi gør det efter to forskellige principper på samme tid. Det ene princip svarer til den måde, vi deler os selv. Vi forventer der vil være aktive, krigere, som en undergruppe blandt fjenderne. Nogle blandt fjenden vil være farlige, andre ikke, afhængigt af den sociale arbejdsdeling i det fjendtlige samfund. Den anden måde at dele på tager udgangspunkt i vores egne handlinger. Her er fjenderne objekter, og som objekter deler vi dem principielt i tre slags: De,

¹ "War is a form of social conflict between two or more collective political actors". (Siniša Malešević: "War", i *Encyclopedia of Social Problems*, http://www.sage-ereference.com/socialproblems/Article_n628.html (4.11.2010).) "The use of military force to resolve disputes between states or between groups within a society" ("War", i Craig Calhoun (red.): *Dictionary of the Social Sciences*, <http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t104.e1776> (4.11.2010).)

der gøres til mål for våben eller trusler; de, der gøres til ofre for misbrug og udbytning af legeme og ejendom; og så resten, som vi ikke inddrager i krigen.

DEN SOCIALE ARBEJDSDELING

Den indre opdeling i aktive og en 'civil' rest er tilsyneladende aldrig helt igennem ad hoc, altså en midlertidig deling, der kun gælder i krigens tid. Samfundene har specialister i krig, som også kan genkendes i fredstid, i det mindste som en graduering af krigeriskhed. Der er formodentlig egenskaber ved selve den krigeriske modsætning, som gør dette formålstjenligt. Man kan i hvert fald iagttage noget lignende hos andre dyr end mennesker. Det er ikke mange arter, som vi ved, udviser adfærd, der ligner krig. Men det mødes overalt hos de såkaldt eusociale ("helt igennem samfundsmæssige") insekter, det vil sige myrer, termitter og nogle bier. Her kan man møde en kropsligt udtrykt specialisering forbundet med forskellige adfærdsmønstre. Hos et mindre antal arter er "soldaterne" fysisk meget forskellige fra de almindelige arbejdermyrer. Forskellig fodring af larverne får nogle af de voksne til at blive meget større og få store, pansrede hoveder og vældige kæber. Hos andre arter er adfærdsforskellene kun forbundet med subtile forskelle i duftsignaler, som man skal være myre for at mærke. I disse tilfælde er kastedelingen generationsmæssig, så det er individer i bestemte (ældre) aldersklasser, der har de udadvendte opgaver, herunder fører myretuens krige.²

Også hos menneskene kan man se en tendens til specialisering forbundet med kroppen. I vores tilfælde efter alder og især køn. Deltagelse som aktiv i krig er altid ekstremt skævt fordelt på de to køn, og altid med mændene som de mest aktive. Skævheden er tit så kraftig, at kvindelig aktiv deltagelse betragtes som et brud på samfundets normer. Som på alle andre felter fremtræder den sociale arbejdsdeling imidlertid som et kulturelt fænomen, ikke et biologisk. De kropslige egenskaber udtrykkes i kulturelt betingede praksisformer og sociale mekanismer, der er ekstremt komplekse og ekstremt variable. Det gælder alle sider af opdelingen af mennesker i forhold til krig, også definitionen af kønnenes tilladte og ønskelige roller. Dermed bliver det i høj grad variabelt, hvem der udpeges som aktive deltagere af deres eget samfund, og hvem de aktive udvælger som mål eller ofre i det fjendtlige samfund. Disse forskelle er vigtige i sig selv i betragtning af, hvor meget af menneskenes liv, der er farvet af krig eller af forberedelse til krig. Men de bliver endnu mere vigtige, når man ser på de forhold i samfund, også i fred, der er forbundet med forskellig placering i forhold til krigen.

² Bert Hölldobler og Edward O. Wilson: *The Superorganism. The Beauty, Elegance, and Strangeness of Insect Societies*, New York: Norton 2009, s. 84-164.

ARBEJDSDELINGENS SPØRGSMÅL

Den sociale arbejdsdeling i forhold til krig forbinder sig med mange spørgsmål. De vigtigste kan beskrives under tre overskrifter: *altruismen, magten og normerne*.

Altruismeproblemet drejer sig om, at nogle sætter deres liv på spil på kollektivets vegne. Hvorfor gør de det? Vi ved, at de ikke altid gør det frivilligt, men på grund af åbenlys tvang eller mere subtile former for samfundsmæssigt pres. Her åbner sig et helt spektrum af historiske spørgsmål. Tvang er imidlertid ikke altid til stede. Det rejser både et biologisk og et kulturelt spørgsmål.

Det biologiske spørgsmål drejer sig om, hvorfor ikke de gener er uddøde, der kan få folk til at risikere livet i en ung alder. Det problem er næppe uløseligt. Samfundsforskeren Samuel Bowles har lavet modelberegninger, der viser, at forbedret videreførelse af beslægtede personers gener kan være forklaring nok, når man ud fra antropologiske og arkæologiske studier henter plausible værdier for små stenalderssamfunds grad af slægtskab, tendens til krig, risiko i krig med mere.³ Under alle omstændigheder må vi gå ud fra, at der findes en løsning – og at den ikke er gyldig under alle sociale og kulturelle omstændigheder. Selv om en bestemt adfærd har været meningsfuld i forhold til den genetiske overlevelse gennem det meste af menneskehedens historie, er der ingen garanti for, at det altid er tilfældet.

Fokus i Bowles' arbejde er krigens konsekvenser for andre sider af det menneskelige liv. Her kommer han frem til, at risikovillighed i krig kun kan forklares i en biologisk ramme, hvis der er en betydelig grad af sammenhæng og solidaritet i de krigende samfund. Inden for hans model kan tingene altså kun hænge sammen, hvis der er tale om en feedback-mekanisme: Samfundsmæssighed fører til konflikt mellem samfund, der igen fører til styrket social sammenhæng og intern solidaritet, og så videre. De relevante biologiske mekanismer virker langsomt, og kan formodentlig ikke iagttages inden for historisk tid. Men selve mekanismen kan lige så godt operere kulturelt. I hvert fald har mange historikere fundet frem til former for positivt samspil mellem solidaritet indadtil og konflikt udadtil.⁴

Den kulturelle formulering af altruismeproblemet drejer sig om, hvordan det bliver socialt meningsfuldt at være aktiv som kriger, selv om man kan dø af det. Fordele, eller illusioner om fordele. Tvang, eksplicit eller skjult. Her er et bredt felt for historisk forskning med fokus på de processer, der fører mennesker fra den ene gruppe til den anden og på samfundenes løbende redefinition af sine grupper.

³ Samuel Bowles: "Did Warfare Among Ancestral Hunter-Gatherers Affect the Evolution of Human Social Behaviors?", *Science* 5 June 2009, 2009.

⁴ Det klassiske eksempel er selvfølgelig dannelsen af nationale identiteter; men man kan også finde andre og afledte eksempler. (Deborah Dwork: *War is Good for Babies and Other Young Children: A History of the Infant and Child Welfare Movement in England, 1898-1918*, London: Tavistock Publications 1987.)

Magtproblemet kan introduceres med to berømte definitioner. Den ene er Max Webers klassiske definition af magt: "Magt betyder enhver sandsynlighed for, inden for en social relation, at sætte sin vilje igennem, også over for modstand, uanset hvad denne sandsynlighed beror på".⁵ Den anden er Carl von Clausewitz' definition af krig: "Krig er [...] en voldshandling for at tvinge modstanderen til at opfylde vor vilje. [...] Vold [er] anvendelse af fysisk magt (for moralsk magt eksisterer kun inden for begrebet stat og lov)".⁶ De to definitioner roterer omkring et fælles centralt begreb: *vilje*. Beredskabet til vold er det, der skal overvinde den eventuelle modstand. Evnen til vold, og i stor skala krig, er dermed i en eller anden forstand flettet ind i alle spørgsmål om magt, og dermed i alt, hvad der vedrører samfundenes indre ressourcefordeling og beslutningsproces.

Det kan medvirke til at forklare, hvorfor nogle er villige til at være krigere. Forklaringen er så god, at den rejser det modsatte spørgsmål: Hvorfor er ikke alle bevæbnede, eller prøver på at blive det? Nogle samfundsopbygninger bliver lette at forstå. For eksempel simple samfund, der definerer alle mænd som krigere og har en patriarkalsk magtstruktur. Eller den hierarkiske struktur, der var typisk for senmiddelalderen og renæssancen før lejetroppernes store gennembrud. Her viste standspyramiden fyrste-adel-borger-bonde-fattig på samme tid fordelingen af krigeriskhed og våbenbesiddelse, penge, social status og politisk magt. Kun gejstligheden stod udenfor. Men andre forhold mellem krigeriskhed og magt bliver alt andet end let forklarlige. Hvorfor er det så relativt sjældent, at professionelle hære tager den politiske magt? (Og hvilke forhold gør, at de nogen steder gør det hyppigt?) Hvordan kan civile bureaukratier dominere de militære, som de gør mange steder i historien? Hvorfor slipper herskende klasser deres krigeriske engagement, og hvordan kan de blive ved med at fastholde magten?

Under alle omstændigheder er forbindelsen tæt mellem magten, samfundenes ordnende princip, og krigens destruktive realitet. Komplexiteten i samspillet og variationen i muligheder er så kolossal, at forståelsen af hvad der foregår kun er ved begyndelsen.

FJENDERNE, FJENDEN

Normproblemet er forbundet med behandlingen af fjenderne. Som nævnt inddeler vi fjenderne på to måder. Dels på samme måde som os selv i de aktive og resten. Dels som objekter, hvor der er tre grupper: Dem vi gør til mål, til ofre, og så også her en rest. Disse to inddelinger har en tendens til sammenkobling. De aktive og farlige i det fjendtlige samfund må nødvendigvis blive det første mål for vores egne aktive handlinger. Ellers er der ikke meget håb om sejr. Egeninteressen giver dermed en impuls i retning af sammenkobling. Men egeninteressen giver også

⁵ Her i Tom Bøgeskovs oversættelse fra Max Weber: *Udvalgte tekster*, udg. af Heine Andersen, Hans Henrik Bruun og Lars Bo Kaspersen, København: Hans Reitzel 2003, bd. 2 s. 236.

⁶ Carl von Clausewitz: *Om Krig*, oversat af Nils Berg, København: Rhodos 1986, bd. 1 s. 29.

impulser i den modsatte retning. Der kan være gevinster af mange slags – strategiske, taktiske, økonomiske, emotionelle – ved at gøre de ubevæbnede og ufarlige blandt fjenderne til mål for våben eller ofre for udnyttelse.

Den nyeste humanitære folkeret opstiller et ideal om symmetri mellem de to slags opdeling. Civile, altså fjender der ikke er aktive, må hverken trues, dræbes, udnyttes, eller plages unødigt.⁷ Men selv i disse tekster er der tale om et ideal, som ikke forventes opnået fuldt ud; og i krigens praksis såvel nu som før, kan man tydeligt se, hvor spinkel forbindelsen er mellem de to slags opdeling. Det er svært at differentiere i praksis, og ofte ønsker man heller ikke at gøre det. Det fjendtlige samfund er *fjenden*, én sammenhængende blok. Alle medlemmer af det fjendtlige samfund kan blive mål for krigshandlinger eller ofre for overgreb. Denne spænding mellem at se én udifferentieret fjende og at se mange fjender, der kan og skal behandles forskelligt, møder man overalt i historien. Lige som nu kan man møde forsøg på at fastlægge og gennemføre normer for, hvordan fjenderne skal opdeles, og hvordan hver slags bør behandles.

Krigens spørgsmål om normer reflekterer imidlertid også indad. På to måder: som refleks af fjendens handlinger og af vore egne. Fjenden gør os til mål og ofre. Resultatet er strukturelt: forberedelser til krig. Og emotionelt: vrede, had, usikkerhed, angst.

Vores egne handlinger reflekteres mere komplekst. Selv den mest 'civiliserede' krig består i at udføre grusomheder. Krigen skaber en næsten absurd forskel mellem den korrekte behandling af forskellige mennesker i forskellige situationer. Det er samfundene gennemgående gode til at håndtere gennem en situationsbestemt definition af deres normer, som strækker sig helt ind i den sproglige definition af begreber. Et eksempel: At krig er mord, er en klassisk pacifistisk talefigur. Vi ser spontant, at dette er et politisk argument, ikke en faktisk konstatering. I både fortidige og nutidige samfund er det jo omvendt: Den sociale og sproglige kategori mord indbefatter definatorisk ikke drab på samfundets fjender, selv om mennesker bliver dræbt. Som udgangspunkt vel at mærke, for nogen drab på fjender i krig *kan* blive betragtet som forbudte. Krigen komplicerer altså samfundenes juridiske og kulturelle normer og deres praktiske håndtering. Som minimum må man tale om to forskellige normsæt med hver sit gyldighedsområde. Stræber man efter en mere ambitiøs forståelse, er der tale om brede zoner, hvor normerne er tvetydige eller løbende til forhandling.

Normer er ikke bare samfundsmæssige regler (eller regelmæssigheder). De eksisterer i samfundets medlemmer som habitus. Krigen komplicerer dermed

⁷ "Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949", i *International Humanitarian Law – Treaties & Documents*, <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/380?OpenDocument> (15.4.2008); "Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977", i *International Humanitarian Law – Treaties & Documents*, <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/470?OpenDocument> (15.4.2008).

menneskenes verdensbillede, selvbillede og følelsesliv. At være kriger og slå ihjel kan være en ekstrem belastning og en ekstrem tilfredsstillelse.⁸ Både at være kriger, mål eller offer har tit livslange følger. Gennem erfaring og erindring – og gennem forventning og frygt – strækker krigens emotionelle tilspidsning sig gennem tiden langt på begge sider af den virkelige krig.

KRIG OG HISTORISK ERKENDELSE

Krigen er historiens ældste emne, lige fra Herodot satte sig for, at Perserkrigenes bedrifter ikke skulle gå i glemmebogen, og Thukydid ville forstå, hvorfor den Peloponnesiske krig forløb, som den gjorde. Disse to tilgange kan kaldes henholdsvis den operative krigshistorie og krigen i dens forbindelse med politik. Inden for begge tilgange fremtræder krigens historie som prototypen på begivenhedshistorie, orienteret mod at klarlægge det præcise forløb et bestemt sted i tid og rum. I dette temanummer fremlægges en række studier i dansk historie med en tredje tilgang: Krigen og de krigende analyseret som sociale og kulturelle fænomener.

Mathias Cederholms studie af bønders grænseværn langs den dansk-svenske grænse sætter fokus på den sociale grænse mellem krigere og andre ved at se på en gruppe med dobbelte roller. To artikler handler om den konfliktfyldte grænseflade mellem professionelle krigsfolk og civil befolkning: Iben Fønnesberg-Schmidt undersøger en potentielt meget spændingsfyldt situation midt i 1500-tallet, hvor der er åben krig, og krigsfolkene er nyligt indkaldte udlændinge, og Nina Koefoed ser på en langvarig udvikling af centrale normer i det mere fredelige 1700-tal. Endelig handler tre studier om behandlingen af fjenden: Jeppe Büchert Netterstrøm skriver om krigsartiklernes regler for behandling af ikke-krigsdeltagere, og Carsten Porskrog Rasmussen om krigsødelæggelser i 1600-tallets hårdt ramte Slesvig, mens Hans Henrik Appel ser på behandlingen af fanger under Skånske Krig.

Sammen og hver for sig bidrager de til vores viden om de samfundsmæssige roller i forhold til krigen, de normer, der knytter sig til dem, og den praksis, der realiseres, dels i krig, dels i de samfund, der er farvet af krigen.

GUNNER LIND

PROFESSOR

SAXO-INSTITUTTET,

KØBENHAVNS UNIVERSITET

⁸ Joanna Bourke: *An Intimate History of Killing: Face-to-Face Killing in 20th-Century Warfare*, London: Granta Press 1999.